

Руслана Маньковська, Ірина Жиленкова (м. Київ)

Деформаційні процеси в музейництві: західноукраїнські області в 1939–1950-х рр.*

У статті досліджується широкий спектр ставлення комуністичного режиму до музеїв на західноукраїнських землях, які, після входження їх до УРСР, опинилися в жорстких лещатах партійних органів та НКВС-МДБ. Висвітлюються наслідки ідеологічного тиску на діяльність музейних працівників, вилучення цілого пласта культурної національної спадщини через знищення унікальних пам'яток музейної скарбниці.

Ключові слова: музейна справа, музей, політичні репресії, національна спадщина, ідеологічний тиск.

Ruslana Mankovska, Iryna Zhilenkova

Deformation Process in Museum Activity: Western Ukrainian Regions in 1939-1950-ies

The article presents different attitudes of the Communist regime to the museums of L'viv, Ternopil, Ivano-Frankivsk, Rivne territories and Volyn, Bukovyna and Trans Carpathians which on their inclusion into the Ukrainian Soviet Socialist Republic appeared within the hard grips of the Party bodies and under the sight of the NKVD. The fatal consequences of ideological pressure on the activities of museum workers, the seizure of the whole stratum of cultural national heritage through the destruction of unique monuments of the museum treasury are highlighted in the article. The tragic events in the western regions, the consequences of which have long been concealed from society, were manifested in the liquidation of private collections and the charitable support of museum institutions, the nationalization or destruction of museum collections and their contents integrity, the «redevelopment» of museum institutions or the elimination of many of them, the establishment of complete ideological control over museums.

Key words: museum activity, museums, political repressions, national heritage, ideological pressure.

Руслана Маньковская, Ирина Жиленкова

Деформационные процессы в музейном деле: западноукраинские земли в 1939–1950-е гг.

В статье исследуется отношение коммунистического режима к музеям на западноукраинских землях, которые, после вхождения их в УССР, находились в жестких тисках партийных органов и НКВД-МГБ. Освещаются последствия идеологического давления на деятельность музейных работников, извлечение пласта национального наследия через уничтожение уникальных музейных предметов.

Ключевые слова: музейное дело, музеи, политические репрессии, национальное наследие, идеологическое давление.

Внаслідок входження Західної України до складу УРСР восени 1939 р. радянська влада провела адміністративно-територіальний поділ новоприєднаних земель. На їх теренах, крім новоутворених Львівської та Дрогобицької областей (див. журнал «Краєзнавство» № 3–4 за 2017 р.),

були створені Станіславська (у 1962 р. перейменовано на Івано-Франківську), Волинська, Рівненська та Тернопільська області. Радянізація їх, звісно, нічим не відрізнялася від методів і засобів «соціалістичного перевиховання» населення Львівщини та Дрогобиччини, про що йшла мова

*Закінчення. Початок статті в журналі «Краєзнавство» № 3–4 за 2017 р.

у попередній публікації: націоналізація підприємств, перші спроби колективізації села, розпуск політичних партій і громадських об'єднань, заборона всіх періодичних видань, масові арешти, ув'язнення, розстріли, депортації «класово ворожих та націоналістичних елементів» у віддалені райони СРСР. Не обминула «перебудова по-радянськи» і культурно-освітні заклади, в тому числі і музей, громадські і приватні колекції, раритетні збірки наукових установ, церков і монастирів тощо¹. Музейна справа підпорядковувалась завданням соціалістичного будівництва, про що недвозначно наголошувала уже згадана у публікації постанова Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек у західних областях України»².

Проте ще задовго до цієї постанови радянська влада, як зауважує дослідниця музейної справи І. Чмелік з Івано-Франківська, взялася, хоча б візуально, «покращувати» культурну ситуацію в краї і «поживлювати» художнє життя³. Ще не до кінця були сформовані владні структури на місцях, як Тимчасове управління Станіславської області рішеннями від 11 листопада та 1 грудня 1939 р. взяло під контроль музеїні, бібліотечні, архівні установи та приватні колекції. Зокрема Покутський музей графа Старжинського, Рогатинський історичний музей, Музей Гуцульщини у Жаб'єму та низку інших музейних збірок було ліквідовано під приводом створення на їх базі Краєзнавчого музею імені 17 Вересня. Назва закладу пов'язувалася з датою так званого «золотого вересня», коли СРСР на виконання пакту Молотова-Ріббентропа вступив у Другу світову війну, а радянські війська почали воєнні дії на західно-

українських землях. Наслідком такої поспішності новоявленої влади у створенні радянського краєзнавчого музею уже через два місяці після «возз'єднання» стало ідеологічне очищення музейних скарбів від «націоналістичного та релігійного дурману» та відверте знищення чи замасковане розкрадання раритетів світового значення. Наприкінці червня 1941 р., з початком радянсько-німецької війни, «найцінніші експонати відділів народного мистецтва, нумізматики, архіву завантажили у вагони і вивезли на схід; більше про них ніхто нечув»⁴.

Роботу зі створення обласного музейного закладу влада доручила відомому на Прикарпатті музейнику Корнелію Купченку, призначивши його виконувачем обов'язків директора. Корнелій Олександрович, уродженець Буковини, з 1930 р. проживав у Станіславі, а головне – мав досвід музейної роботи: свого часу, в умовах румунської окупації краю, створив у Чернівцях унікальний «Український музей народовідання». Та органи НКВС, довідавшись із захоплених документів польської поліції, що він у роки національно-визвольних змагань був сотником Української Галицької армії, 26 квітня 1940 р., за кілька днів до запланованого 1 травня відкриття музею, заарештували музейника. Після кількох місяців жорстоких допитів 4 жовтня Особлива нарада НКВС СРСР засудила Корнелія Купченка до восьми років виправно-трудових таборів, де 2 червня 1943 р. він у жорстоких лабіrintах ГУЛАГу помер. Довгі роки дружина Купченка Павлина Марківна добивалася перегляду його справи, і тільки 31 березня 1966 р. рішення Особливої наради було відмінене «за відсутністю складу злочину»⁵.

¹ Рябчикова Ф. Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 pp. / Ф. Рябчикова // Волинський музейний вісник: музей, дослідження та збереження пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель: наук. зб. – Луцьк, 2012. – Вип. 4. – С. 12–18.

² Культурне будівництво в Українській РСР [Текст]: збірник документів в 2 т. К.: Політвидав УРСР, 1959–1961. Т. 1: Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917–1959 pp.: 1917 – червень 1941 pp. / під ред. О. І. Євсєєва. 1959. – С. 813–815.

³ Чмелік І. Музеї Прикарпаття та їх роль у навчально-виховній та науковій діяльності студентської молоді // Гірська школа Українських Карпат. ДЗНВ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». – 2015. – № 12–13. – С. 278.

⁴ Арсенич П. З історії музеїв Галичини // Наукові записки Краєзнавчого музею. Вип. 1. – Івано-Франківськ: Світ, 1993. – С. 145.

⁵ Бойчук З. Будівничий музейної справи Прикарпаття // Західний кур'єр. URL: <http://kuryer-if.info/budivnichij-muzejno%d1%97-spravi-prikarpatya/>

У післявоєнні роки музей зазнав такого ж вандалізму, як і музейні заклади інших міст Західної України: за вказівкою обласного управління культури майже 10 тис. унікальних пам'яток було списано і знищено⁶. Пропали у вогні і музейна збірка та колекції книг Шкільного музею, що до війни діяв при українській гімназії, й унікальна колекція артефактів ліквідованої Станіславської греко-католицької духовної семінарії (20 тис. од. зб.)⁷.

Складні часи пережив Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття у Коломії. Історія його створення пов'язана з іменем священика Йосафата Кобринського, який вищу освіту здобув у Відні, знав сім мов, був організатором культурно-просвітніх закладів на Коломийщині. З ініціативи Й. Кобринського в 1880 р. за кошти, отримані від етнографічних виставок, було закуплено земельну ділянку в центрі міста для побудови Народного дому. В цій українській громадській інституції, за словами отця Кобринського, «повинна була розміститися велика бурса, в якій 200 бідних хлопців мали би мати притулище і відвідувати школи промислові та ремісничі, а також щоб були у тім «Народнім Домі» розміщені бібліотека і музей»⁸. У Галичині кінця XIX ст. побудова такого центру українства, та ще й у провінційному місті, здавалася справою нереальною. Коломия ж зтуртувалася навколо Кобринського: він організував збір коштів серед інтелігенції краю, сам віддавав усі свої заощадження, десятки його прихильників ходили зі скриньками по селах і збиралі по-жертови, люди власними підводами звозили до міста камінь і дерево й безкоштовно працювали на будівництві. У 1892 р., задовго до завершення будови, Рада Товариства «Український Народний дім» прийняла ухвалу про початок роботи над збиранням експонатів для майбутнього музею. Урочисте відкриття триповерхової будівлі Народного дому відбулося в 1902 р. Тут

почав діяти народний театр, влаштовувалися етнографічні виставки, пізніше у різні роки тут виступали видатні діячі української культури І. Франко, М. Лисенко, С. Людкевич, О. Нижанківський, у розкішній театральній залі двічі давала концерти С. Крушельницька⁹.

Йосафат Кобринський не дожив рік до відкриття свого дітища. Справу подвижника продовжив його двоюрідний племінник Володимир Кобринський. Займаючи високу посаду при залізничному відомстві цісарського двору, він мав можливість об'їхати багато міст і країн, бачив, з якою увагою і повагою ставляться у Європі до розвитку музеїв. Пізніше, уже на відкритті музею в Коломії, він скаже: «Оглядаючи докладно музеї в Женеві, Марселі, Парижі, Відні, Будапешті, Бухаресті, Констанці та по більших містах Польщі, я подивляв твори великих і образованих геніїв, але то були окремі одиниці тих народів. Оглядаючи однак нашу українську культуру, захоплююсь мистецтвом не одиниць, а цілої маси українського народу... Тільки в музеї пізнається вартість свого народу... Тому і в нашему музеї бачимо, що, мимо вікового поневолення та страшного гніту і кріпацтва, не за-крайпощено вродженої культури українського народу»¹⁰.

Суспільно-політичні обставини, Перша світова війна, жорсткі умови повоєнної польської окупації Галичини постійно відсуvalи повноцінне становлення музею. І лише в 1926 р. управа Народного дому офіційно призначає В. Кобринського директором і єдиним співробітником майбутнього музею. І знову, як і при отцеві Йосафату, йому на допомогу приходять українські вчителі, духовенство, ветерани Українського січового стрілецтва, мешканці краю. Вони звозять до Коломії історичні артефакти, раритети народного побуту та художні витвори гуцульських і покутських майстрів (різьба по дереву, писанки, килими), організовують збір

⁶ Паньків М. Намітки з історії Івано-Франківського краснавчого музею / М. Паньків // Наукові записки Краснавчого музею. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2001. Вип. 5–6. – С. 223–231.

⁷ Чмелік І. Музеї Прикарпаття та їх роль у навчально-виховній та науковій діяльності студентської молоді... – С. 277.

⁸ Ткачук Я. Музейник із Коломиї // Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Прикарпаття. URL: <http://hutsul.museum/museum/articles/Volodymyr-Kobrynsky-muzeum>

⁹ Кобринський В. Спомини гуцульського музейника // Пам'ятки України: історія і культура. – 1998. – № 1. – С. 84–89.

¹⁰ Ткачук Я. Музейник із Коломиї...

коштів, хоч основну частину витрат Кобринський покриває за рахунок власних заощаджень та пенсії, що дозволило в ще необлаштованих приміщеннях відкрити перші виставкові експозиції. Надійним помічником Кобринського стала його дочка Марія, перша жінка у Галичині, яка здобула два докторати – філософії і права¹¹. 31 грудня 1934 р. відбулося урочисте відкриття Українського народного музею «Гуцульщина» імені о. Йосафата Кобринського¹². Про резонанс і значення події говорить те, що на урочистості зі Львова до Коломиї приїхали і виступили по-движник музейної справи, директор Національного музею І. Свенціцький, видатний археолог, директор Музею Наукового товариства ім. Шевченка Я. Пастернак, відомі художники О. Новаківський, Я. Гординський, О. Кульчицька¹³.

Музей мав чітку і науково виважену структуру, у ньому діяли чотири відділи: історичний, гуцульського та культового мистецтва, етнографічний, архів та бібліотека, з його фондами працювали відомі науковці, професори Львівського, Чернівецького, Krakівського університетів, члени НТШ, викладачі гімназій, громадські діячі, письменники і журналісти. За прикладом В. Кобринського і з його участю були засновані народні музеї в Бережанах, Рогатині, Теребовлі, Сокалі, розпочалася робота над створенням музею Галицько-Волинського князівства у Галичі¹⁴.

Музейники Галичини і Буковини навіть в умовах бездержавності кожного року проводили з'їзди на базі музеїв різних міст і містечок краю. У червні 1938 р. такий з'їзд відбувся у Коломиї¹⁵, який став останнім не лише у галицькому, але й у всьому українському музейництві довоєнного

та повоєнного часу: з осені 1939-го музейна справа в західноукраїнських областях розвивалася уже «за радянським зразком», під догмами сталінізму та під прицілом НКВС.

Український народний музей «Гуцульщина», як громадську установу, було ліквідовано, його фонди передано у відання держави і створено міський краєзнавчий музей. У роки війни, незважаючи на зусилля В. Кобринського зберегти музейні цінності, значну їх частину пограбували нацисти. А з 1945 р. для музею настали ще трагічніші часи. Постановою Раднаркому УРСР (№ 268 від 27.02.1945) його ще раз було перейменовано: на Коломийський музей народної творчості, а згодом – на музей народного мистецтва Гуцульщини, цим самим змінивши широкопрофільний, історико-краєзнавчий характер закладу на художній¹⁶. Це була не просто зміна назви: з музейного обігу від ревізії до ревізії постійно вилучалися експонати «непрофільного» чи так званого «націоналістичного і релігійного змісту», колекції документів і унікальних реліквій з історії краю, церковні артефакти¹⁷. Намагаючись врятувати хоч деякі цінності від знищення, директор Кобринський роздав їх на таємне збереження серед своїх друзів. Настоятель Святомихайлівського собору у Коломиї о. Степан Білинський, якому директор переслав одну з унікальних реліквій, у некрологу на смерть В. Кобринського зацитував слова із його листа: «Оцім передаю до нашої церкви дерев'яний хрест, який є цінним зразком мистецтва. Таких хрестів, здається, немає в цілому світі. Передаю цю неоціненну пам'ятку, бо відтепер цей хрест може згоріти в печі»¹⁸.

¹¹ Кобринська М. Український народний музей «Гуцульщина» імені о. Йосафата Кобринського в Коломиї // «Над Прутом у лузі...». Коломия в спогадах. Торонто, 1962. – С. 119–126.

¹² Дутчак О. Музейництво як складова туристично-краєзнавчого руху в Галичині 30-х рр. XIX ст.–30-х рр. ХХ ст.: історіографія // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Історія. Вип. 21. – 2012. – С. 139.

¹³ Федорова Л. Д. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені отця Йосафата Кобринського // Енциклопедія історії України: Т. 4. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Видавництво: «Наукова думка», 2007. – С. 458–459.

¹⁴ Дутчак О. Музейництво як складова туристично-краєзнавчого руху в Галичині... – С. 141.

¹⁵ Кобринський В. Спомини гуцульського музейника ... – С. 89.

¹⁶ Федорова Л. Д. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені отця Йосафата Кобринського... – С. 458.

¹⁷ Кобринський В. Спомини гуцульського музейника... – С. 89.

¹⁸ Білинський С. Слово над гробом блаженної пам'яті Володимира Кобринського // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – № 1. – С. 97.

Горіли у «тоталітарних вогнищах» не лише хрести. У липні 1949 р. музей взагалі закрили для відвідувачів. Відкрили заклад через півроку, знищивши перед тим його експозицію і наповнивши її «експонатами» із зображеннями вождів світового пролетаріату, плакатами про дружбу народів та іншою радянською атрибутикою. На спроби музейників і громадськості зберегти музей чи хоч би частину його автентичної експозиції влада відповіла організованим нею «голосом трудящих»: у пресі, від місцевої і аж до московської, на «зборах трудових колективів» розгорнулась тривала кампанія відвертого цькування колективу музею і його довголітнього директора В. Кобринського. У 1952 р. на республіканській нараді керівників музейних закладів було розглянуто питання про «помилки націоналістичного порядку в діяльності Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини, де художня творчість гуцулів показана у відриві від всього українського народного мистецтва і від мистецтва народів СРСР»¹⁹. Директора та інших запідозрених у націоналізмі співробітників музею було звільнено з роботи, на їх місце призначено «спеціалістів-комсомольців, а згодом – співпрацівників КДБ, які впродовж наступних років пильно стежили за «порядком» у музеї»²⁰.

Але навіть у таких умовах музейники-патріоти, наражаючись на небезпеку репресій, вчилися професійний і громадянський подвиг: упродовж багатьох років у музеї існувала таємна кімната, де зберігалися іконостаси, різьблені хрести, інші сакральні речі, твори заборонених владою літераторів. Опікувався підпільним сховищем головний хранитель музею Любомир Кречковський²¹.

За період 1945–1952 рр. з фондів музею було вилучено і знищено колекцію сфрагістики (654 од. зб.), філателістичний відділ (8204 од. зб.),

300 історичних документів, на паперовій фабриці порізано 1629 книг. Частину колекцій було замкнено у спецфонді, а на подвір'ї музею спалено понад 10 тис. раритетів, стародруків та книг «з українським націоналістичним ухилом»²². У 1996 р. музей відновив свою назву, тепер він занесений до Королівської енциклопедії Великої Британії як музей світових шедеврів... Упродовж другої половини 1940-х рр. і в подальших десятиліттях на Прикарпатті було ліквідовано, нівелювано, знищено, «реорганізовано» і деформовано десятки музейних осередків, зокрема у Галичі, Снятині, Отинії, Косові, Кутах, Болехові, Жаб’emu та в інших містах, містечках і селах краю...

На Тернопільщині становлення музеїв новітнього типу пов’язано з іменем Володислава Федоровича, українського громадського діяча, голови Товариства «Просвіта», посла до австрійського парламенту, відомого мецената. Освіту здобув в університетах Відня і Парижа, подорожував майже по всій Європі, де й захопився музеиною справою. Був сином Івана Федоровича, власника маєтку у селі Вікні, демократа-народника, активного учасника революційних подій «весни народів» 1848 р.²³. Власне саме для впорядкування батькового архіву та написання його біографії Володислав Федорович запрошує до Вікна Івана Франка, який впродовж 1883–1884 рр., з перервами, жив у Вікні, опрацьовував багатющий родинний архів Федоровичів, де вже тоді Федорович-син формує збірку старожитностей, засновує школу і артіль килимарства. Пізніше І. Франко, окрім глибокого нарису на матеріалах архіву Федоровичів про суспільні й економічні обставини в підавстрійській Галичині часів «весни народів», звернувся до набутків цієї унікальної школи при підготовці наукової розвідки «Подільські килими» та інших етнографічних праць²⁴.

¹⁹ Ткачук Я. Музейник із Коломиї...

²⁰ Рибалко О. В полоні системи. Володимир Кобринський та його музей у 1945–1952 роках // Пам’ятки України: історія та культура. – 1998. – № 1. – С. 90–96.

²¹ Крайній І. Скарб отця Кобринського // Україна молода. – 2006. – 27 травня. – С. 4.

²² Федорова Л. Д. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені отця Йосафата Кобринського... – С. 458.

²³ Енциклопедія Українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. Т. 9. Репринтне відтворення видання 1955–1984 рр. Т. 9. – Львів, 2000. – С. 3490.

²⁴ Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. К.: Наукова думка, 1979–1986. Т. 44, кн. 2. – С. 550–610; Т. 47. – С. 7–122; Медведик П. «На нашім золотім Поділлю...» // Шляхами Івана Франка на Україні / Упорядник М. О. Мороз. Львів: Каменяр, 1982. – С. 47–58.

У 1900 р., при зібранні численних гостей, у Вікні відбулося офіційне відкриття «Музею старовини», який увібрал у себе картини й скульптури видатних митців, старовинні книги, рукописи, грамоти, колекцію зброї, народні вишивки, різьбу, ткацтво – сотні раритетів, які все своє життя збиралі батько і син²⁵. Музей був доступний для зацікавленої публіки, науковців, митців, студентів. Під час Першої світової війни, у липні 1917 р. до маєтку увірвалися офіцери і солдати російської армії, яка відступала з окупованої Галичини. Вони почали грабувати вироби з дорогоцінних металів, картини, колекцію зброї, а книги та архівні документи викидали на подвір'я, у вогнище. Господаря, який став на захист безцінних скарбів, оточили багнетами, погрожуючи позбавити життя. Два тижні, поки тривала вакханалія, селяни переховували Федоровича поміж собою. Покидаючи Вікно, солдати підпалили маєток, експонати музею згоріли дотла. Не переживши наруги, через півроку В. Федорович помер.

Таких же пограбувань російськими військами (і не тільки військами, але й емісарами від культури та комерсантами) у роки Першої світової війни зазнали чи не всі музеї, приватні колекції, бібліотеки на західноукраїнських землях, що постійно перебували на лінії фронту від серпня 1914 р. до вересня 1917 р.²⁶. Значно постраждав палацовий ансамбль Вишневецьких у Вишнівці (тепер Збаразький район Тернопільської області), де в 1915–1917 рр. «квартирували» штаби російської армії, а з їх відступом великі колекції художніх полотен, старовинної зброї, сотні томів унікальної книгозбирінні та інші цінні речі були вивезені до Росії. Пограбунок довершила у 1940 р. радянська влада. Всі історичні цінності, твори мистецтва, коштовності були відправлені до Москви, частина їх осіла в московських музеях, доля інших не відома²⁷.

Російські окупанти нещадно розграбували Подільський музей у Тернополі. Не витримавши такого варварства, від раптової зупинки серця помер його тодішній директор і відомий музейник Ян Кампель. Музей зумів відродитися лише в 1930 році. Це був перший публічний музейний заклад у місті, відкритий у 1913 р. з ініціативи діячів польського Товариства «Народна школа»²⁸. Як відзначають дослідники, поляки «хоч і не відзначалися поміркованим ставленням до українців, мимоволі створили чудовий музей з українським ухилом, відтворили в ньому історію Галицького краю з його традиціями, побутом, самобутнім народним мистецтвом»²⁹.

Українська громада міста, усвідомлюючи роль музеїніціатива в збереженні національної ідентифікації, дала очі офіційний і негласний опір польської влади, домоглася створення в 1932 р. Українського музею, який постав при Товаристві «Просвіта» і єдиній у місті українській гімназії «Рідна школа». Директором музею став його ініціатор Яким Ярема, колишній сотник Української Галицької армії, завідувач кафедрою Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1925 р.), директор української гімназії в Тернополі (1925–1928 рр.). Музей існував на народні пожертви, мав десять відділів, майже три тисячі експонатів, а опікувався ним видатний археолог та музейник Ярослав Пастернак³⁰.

У 1937 р. при Кременецькому ліцеї було засновано Музей Кременецької землі. Прикметно, що в структурі музею, крім залів природи, етнографії та історії навчального закладу, на базі якого в Києві у 1834 р. був заснований Імператорський університет Св. Володимира, діяла зала давньої історії України та археології. Як відзначають дослідники, «для істориків ця зала була однією з найцінніших: вона мала багато експонатів, вік яких перевищував тисячі років,

²⁵ Енциклопедія Українознавства... – С. 3489.

²⁶ Рєсніт О. П., Яншишин Б. М. Україна в період Першої світової війни. Історіографічний аналіз // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3–31.

²⁷ Вишнівець // Мандрівка Україною. URL: <http://www.travelua.com.ua/ternopilshhina/zbarazkij/vishnivec.html>

²⁸ Гумен Ю. Є., Цаль А. З. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у документах Державного архіву Тернопільської області / Ю. Є. Гумен, А. З. Цаль // Архіви України. – 2013. – № 5. – С. 122–129.

²⁹ Гайдукевич Я. Музейна справа на Тернопільщині // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4-х т. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. – Т. 2. – С. 44–47.

³⁰ Бойцун Л. Тернопіль у плині літ / Л. Бойцун. – Тернопіль: Джура, 2003. – С. 263.

містила відомості про край від найдавніших часів до початку створення держави»³¹. Музеї чи музейні кімнати у міжвоєнне двадцятиліття були створені також у інших містах і містечках галицького Поділля³².

З приходом радянської влади усі ці музеї було ліквідовано, їхні фонди ретельно процензуровано, «націоналістичні» експонати, книги і архіви спалено і постановою Раднаркому УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» для Тернопільщини встановлено «музейний ліміт»: лише два державні музеї – обласний історико-краєзнавчий у Тернополі і міський історичний у Кременці³³. Дефініції «історико-краєзнавчий», «історичний музей» були звичайною пропагандистською завісою, і не лише щодо музейних закладів Тернопільщини. У препарованих музейних експозиціях радянського періоду відображення правдивої української історії бути не могло.

Жорстоких руйнувань зазнали музеї в роки німецької окупації. У Кременці нацисти зайняли для «нової адміністрації» будівлі ліцею й одразу ж почали грабувати його приміщення, а заодно – і музей, що знаходився під одним дахом з ліцеєм. Бібліотеку й архів спалили у солдатських похідних кухнях³⁴. Були пограбовані й експонати музею видатного польського поета, уродженця Кременця, поборника духовного єднання українського і польського народів Юліуша Словацького (1809–1849). Після війни вцілі підмети з родинного будинку Словацького, книги та інші речі, пов’язані з його життям і творчістю,

музейники перенесли до учительського інституту, що розмістився в будівлі колишнього ліцею, і створили там скромну кімнату-музей. Однак новопризначений ректор-фронтовик Бригінець, не без погодження з партійними органами, розпорядився негайно звільнити приміщення від «якогось поляка», музей видатного поета перестав існувати³⁵.

Зазнав пограбувань і Тернопільський краєзнавчий музей: тільки під час двох акцій у серпні 1943 р. з музею було викрадено і відправлено до Німеччини 49 живописних полотен західноєвропейських художників XVIII–XIX ст.³⁶. На захист музейних цінностей стала музейниця Стефанія Садовська, випускниця Чернівецького університету, який закінчила напередодні Першої світової війни, подруга Ольги Кобилянської (під час навчання жила на квартирі письменниці), молодший науковий співробітник музею. Досконало володіючи німецькою мовою, вона рішуче вступала у переговори з високими чинами гестапо з вимогою припинити пограбування музею, хоч їй погрожували вивезенням у концтабір³⁷. Щоб вберегти музейні фонди від подальшого пограбування, Стефанія разом із сестрою Леониною, ризикуючи життям, сховала у глибоких підвалах найцінніше, що залишилось: картини, рідкісну кераміку, книги, стародруки, архіви. Коли на початку березня 1944 р. лінія фронту досягла Тернополя, сестри переховувались у підвалах разом із музейними скарбами до середини квітня, коли місто було звільнено від німецької окупації³⁸. Бої за Тернопіль були дуже тяжкими, місто кілька

³¹ Оболончик Н. Кременецький краєзнавчий музей // Музей Тернопільщини. Зб. праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка. – Тернопіль: ТзВО Тернограф, 2013. – Т. 8. – С. 340–341.

³² Гайдукевич Я. Музейна справа на Тернопільщині... – С. 574.

³³ Гумен Ю. Є., Цаль А. З. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у документах Державного архіву Тернопільської області... – С. 122.

³⁴ Чернихівський Г. Кременецький краєзнавчий музей / Г. Чернихівський. – Кременець: Папірус, 2005. – С. 27–28.

³⁵ Сеніна Т. З історії створення літературно-меморіального музею Юліуша Словацького в м. Кременці // Музей Юліуша Словацького. URL: <http://mjsk.te.ua/uk/muzej>

³⁶ Волинець Н. Тернопільський обласний краєзнавчий музей у персоналіях // Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі. Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музейнавства. Дніпропетровськ: АРТПРЕС, 2009. – С. 191.

³⁷ Савак Б. Садовська Стефанія Стефанівна – краєзнавець, музейнавець, географ / Б. Савак // Краєзнавці Тернопільщини: біографічний довідник. Денисів, 2003. – С. 55–56.

³⁸ Гайдукевич Я. Стефанія Садовська / Я. Гайдукевич // Наукові записки / Тернопільський обласний краєзнавчий музей. Тернопіль, 2003. – Вип. 3. – С. 14–29.

разів переходило з рук у руки і було зруйновано майже вщерть, на руїни перетворилося приміщення музею, згорів у родинному будинку рукопис наукової праці С. Садовської, над яким працювала десять років³⁹.

Музей поступово відбудовувався, громада міста домагалась від влади призначити його директором Стефанію Садовську. Однак таку «особу з невідомим минулим» радянські органи на посаду не затвердили. Щоб якось заспокоїти тернопільську громадськість, чиновники у 1948 р. за списком «передовиків виробництва» нагородили Стефанію Садовську орденом «Знак пошани», виділили однокімнатну квартиру на двох із сестрою, і дозволили допрацювати до пенсії. Дослідниця вивчала археологію Поділля, підготувала монографію «Археологія Великоглибочицького району на Тернопільщині», однак, як пізніше засвідчував тодішній працівник музею Богдан Лавренюк, її рукописи перехоплювали спритні керівники музею і вдавали за свої. З цього приводу С. Садовська сумно жартувала: «У радянській науці так часом буває: один пише, а інший видає як своє»⁴⁰. Останні роки Стефанія Садовська доживала з сестрою в будинку-інтернаті для самотніх під Бережанами. Похована 22 січня 1968 р. на Микулинецькому цвинтарі окраїн Тернополя.

Про стан музеїв у післявоєнний період свідчить документ, нещодавно опублікований дослідницею муzejnoї справи та археології Анною Яненко. Директор Кременецького краєзнавчого музею К. Оболонник у листі до вченого секретаря Інституту археології АН УРСР М. Рудинського від 2 квітня 1945 р. пише: «Починаючи від 1937 р. (року заснування), наш музей не переживав таких труднощів у нормальній праці, як сьогодні. В опінії (з точки зору. – Авт.) нашої безпосередньої влади, музей весь час знаходиться в положенні дослівно «районного музею». В конкретній інтерпретації: музей із двох-чотирьох виставкових кімнат і з двома-трьома штатними працівниками. Після обслідування,

яке відбулося 16–19 березня біжучого року, признано рівень, при якому музей міг би задовільнити потреби центральних міст, і врешті обіцяюче: «музей стоїть большого внимания». Коли і наскільки це «внимание» активізується і дасть конкретний результат – ми не знаємо. Фактом на лиці те, що надалі залишаємося в попередньому становищі, в більш ясному вислові – це значить при повній відсутності наукових працівників і при фондах, обмежених переважно до однієї зарплати. Два старші наукові співробітники мають місячний оклад 450 крб, науковий, працівник – 350 крб. Протягом двох років нам ще не вдавалось підшукати ані одного наукового робітника, який би задовольнив свої життєві потреби в рамках пропонованої зарплати. В подібному ж освітленні залишається кожна ділянка нашої праці»⁴¹. Документ розкриває ставлення влади до музею, яке було характерним для усіх регіонів, що призвело до занепаду науково-дослідної роботи та експозиційно-виставкової діяльності, падав престиж музейних закладів у суспільстві.

Не обійшла «увагою» радянська влада і згадувані вище скромні музеї, створені українським громадянством упродовж 1920–1930-х рр. у Бережанах, Заліщиках, Теребовлі, Чорткові. Уже самі музейні стенди, що відтворювали історію Українських січових стрільців та Західноукраїнської Народної Республіки, книги Сильвестра і Богдана Лепких, Осипа Маковея, Сидора Воробкевича, збірники народних пісень і колядок були визнані як «націоналістичні», отож музей було ліквідовано, а експонати спалено.

Історія започаткування муzejnoї справи на західній Волині та західному Поліссі (тепер Волинська та Рівненська області) сягає 1887 р., коли у Володимири-Волинському з ініціативи дворяніна-мецената, голови Свято-Володимирського братства О. Дверницького було засновано Давньосховище для старожитностей. Його фонди складалися з предметів археології, стародруків, давніх рукописів, збірки ікон, книг з історії

³⁹ Герета І. Йорданські сніги: Спомин про Стефанію Садовську / І. Герета. – Тернопіль. – 1995. – № 4. – С. 66–68.

⁴⁰ Мороз В. Стефанія Садовська, тернопільська людина-легенда // Місто. Тернопілля. Україна. Світ. URL: <http://www.gazeta-misto.te.ua/vidomyj-krajeznavets-stefaniya-sadovska-zberehla-staryj-ternopil-dlya-naschadkiv/>

⁴¹ Яненко А. Музей Західної України і перспективи археологічних досліджень регіону в 1945–1946 pp. // Матеріали з дослідження археології Прикарпаття і Волині / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Вип. 17. – Львів, 2013. – С. 295–300.

краю. Вони були доступні для відвідувачів, з ними працювали відомі історики і науковці Києва та Москви, коли внаслідок розподілів Польщі 1772, 1793, 1795 рр. етнічні українські землі західної Волині та Полісся увійшли до складу Росії. Під час польської окупації західноукраїнських земель (1921–1939 рр.) заклад був перейменований на історичний музей⁴².

Першим і унікальним музейним закладом на території сучасної Рівненщини став Краєзнавчий музей барона Федора Штейнгеля у містечку Городку (1896 р.). Німецька родина Штейнгелів переїхала з Петербурга у Городок у 1878 р., Федір зростав в українському середовищі, після навчання у Київському та Варшавському університетах повернувся у родинний маєток і захопився ідеєю створити музей старожитностей. Ще навчаючись у Києві, він познайомився із відомим у майбутньому українським музейником Миколою Біляшівським, в цей час завідувачем архіву управління Царства Польського (так іменували інкорпоровану до Росії частину Польщі), і той стає першим помічником і консультантом Штейнгеля⁴³. Музей став не лише краєзнавчим, але й науковим, діяв до початку Першої світової війни, а з наближенням фронту до Волині його засновник евакуював експонати на Кавказ до родини, їх подальша доля невідома⁴⁴.

Діяльність Городоцького музею була поштовхом до створення першого краєзнавчого музею у Рівному. Його фундатором став професор римського права В. Окенцький, який відвідував маєток та музей Штейнгеля, і музей у Рівному побудував за такою ж структурою: археологічний, етнографічний, нумізматичний та природничий

відділи, пізніше створено відділ старовинних книг, рукописів та гравюр. У роки Першої світової війни майже всі фонди музею були втрачені, і лише в 1936 р. в Рівному починає працювати Господарський музей Волині⁴⁵. У 1928 р. Волинське товариство краєзнавства та охорони пам'яток минулого відкрило Волинський музей у Луцьку⁴⁶.

Восени 1939 р. радянська влада «для зручності управління» та тотального контролю поділила етнічну територію західної Волині та Полісся на дві області: Волинську з центром у Луцьку і Ровенську (українське місто Рівне було перейменовано на Ровно). Усі музейні заклади краю були ліквідовані, фонди просіяні, на їх базі утворені державні обласні краєзнавчі музеї в Луцьку та Рівному, державні міські історичні у Володимири-Волинському та Острозі, міський історико-археологічний у Дубно⁴⁷.

Про форми і методи радянізації музеїв у західних областях розповів пізніше ветеран музейної справи Олексій Ошуркевич: «Раз у раз між громіздкими вітринами сновигали посланці керівних установ Луцька і безнастанно давали вказівки щодо «висвітлення нового, щасливого радянського життя». Музейна експозиція захаращувалася матеріалами про визвольну місію Червоної армії, про благотворну політику партійних організацій у справі виховання трудящих і т. п. Один за одним усувалися вартісні, сповнені національного колориту експонати і тут же замінювалися інтернаціоналістського плану агітками⁴⁸. Керівниками музеїв були призначенні або партійні функціонери, або малодосвідчені працівники музеїв з уже давно «радянізованих»

⁴²Маслай Г. Історія Володимира-Волинського в краєзнавчій освіті // Минуле і сучасне Волині і Полісся: Володимир-Волинський в історії України і Волині. Науковий збірник. Вип. 14. – Луцьк, 2004. – С. 462–465.

⁴³Дідух Л. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні (кінець XIX – початок ХХ ст.) // URL: <http://history.ukma.edu.ua/docs/journals/naukovi-zapysky/52/didukh.pdf>

⁴⁴Бухало Г. Музей барона Федора Штейнгеля. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 1996. – Вип. 1. – С. 11–16.

⁴⁵Булига О. Музейна справа у Рівному. Погляд у минуле, сучасне і перспективу / О. Булига // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2006. – Вип. 4. – С. 9–10.

⁴⁶Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею / О. Ошуркевич // Волинський музей: історія і сучасність. Тези і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. 16–17 червня 1994 р., м. Луцьк / Волинське обласне управління культури, Волинський краєзнавчий музей. Луцьк, 1998. С. 5–7.

⁴⁷Бондаренко Г. Музейне будівництво Волинської області від 1939 р.: історико-краєзнавчий аспект / Г. Бондаренко // Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 3. – Луцьк, 2004. – С. 14–20.

⁴⁸Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею... – С. 6.

східних областей України чи з Росії, чиновники зовсім без музеїної освіти і практики пропонували, наприклад, відкрити у волинському місцевому музеї «стенди про повстання Стеньки Разіна, Пугачова та інших борців за народне щастя»⁴⁹. Місцеві музейники своїми скромними у тих обставинах можливостями намагались зберегти музеїні пам'ятки, в тому числі і ті, які покинуті були на розграбування і знищенні у колишніх палацах, фільварках тощо. Науковцям Волинського музею вдалось врятувати лише мізерну частину з колекції князів Радзивіллів у їхньому родинному маєтку у містечку Олика; коли ж знову навідалися до замку, чимало художніх цінностей уже зникло, а велику книгозбиріню солдати військової частини спалили «для обігріву»⁵⁰. Були серед нової влади і варвари іншого, так би мовити, «культурного гатунку». Як засвідчував тодішній заступник директора музею А. Дублянський (часом партійні функціонери, для «підстраховки» некомпетентних керівників, брали на роботу і місцевих досвідчених музейників), з Луцька та інших міст багато цінних артефактів без будь-якого обліку були вивезені до Москви та Ленінграда, звідки вони вже не повернулися⁵¹.

Значних пограбувань і знищень зазнали музеї Волині й Полісся, як і всієї України, під час німецької окупації⁵². Післявоєнне музейне будівництво у Волинській та Рівненській областях нічим не відрізнялося від радянського музейництва в УРСР: збирання пам'яток та документів про Вітчизняну війну, показ «героїчної історії українського народу у тісному зв'язку з історією великого російського народу та інших братніх народів СРСР, нерозривної єдності партії і народу» тощо. Щодо музеїв західних областей України була і певна «специфіка»: нещадне

викриття всіх проявів «українського буржуазного націоналізму».

Під таким же ідеологічним тиском здійснювалася радянізація музейництва і в Чернівецькій області, яка була утворена в червні 1940 р. після входження до складу Української РСР Північної Буковини (після розпаду в 1918 р. Австро-Угорської імперії перебувала під румунською окупацією)⁵³. З другої половини XIX ст. столиця краю Чернівці все більше набуvalа рис європейського міста, культурного і освітнього центру Буковини. У 1875 р. в Чернівцях відкрито університет, діяли громадські просвітні товариства, виходила впливова українська газета «Буковина», з містом пов'язані життя і творчість таких видатних українських діячів науки і літератури, як Ю. Федькович, І. Франко, С. Смаль-Стоцький, О. Маковей, В. Стефаник, О. Маковей, О. Кобилянська.

Ще в 1863 р. шанувальники старовини зробили першу спробу створення Крайового музею, однак через фінансову скрутu він у 1877 р. припинив своє існування⁵⁴. Громадськість міста, його інтелігенція домагалися в австрійських владних верхах відновлення музею, і в 1893 р. за сприянням Центральної комісії у Відні Буковинський крайовий музей відкрився вдруге. Перед закладом ставилися завдання з вивчення історії та етнографії краю, розвитку археології, комплектування художніх творів, колекціонування предметів старовини та народного мистецтва, результати наукових досліджень публікувалися в музейних щорічниках. У травні 1887 р. Палата ремесел і торгівлі ініціювала створення в Чернівцях Музею ремесел (пізніше – Промисловий музей), з червня 1899 р. в місті почав діяти Музей церковного мистецтва⁵⁵.

⁴⁹ Ощуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею... – С. 7.

⁵⁰ Рябчикова Ф. Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 рр... – С. 17–19.

⁵¹ Силюк А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування колекції / А. Силюк // Волинський краєзнавчий музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 4. Луцьк, 1999. – С. 6–10.

⁵² Серховець Л., Трофімук Т. Відновлення діяльності Волинського краєзнавчого музею у післявоєнний період (за матеріалами газети «Радянська Волинь») / Т. Трофімук, Л. Серховець // Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. – Луцьк, 2014. – С. 204–205.

⁵³ Буковина: історичний нарис / Ред. кол. С.С. Костишин, В.М. Ботушанський, О.В. Добржанський, Ю.І. Макар, О.М. Масан, Л.П. Михайлина. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.

⁵⁴ Піскова Е.М. Буковинський крайовий музей // Енциклопедія історії України: Т. 1. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2009. – С. 398.

⁵⁵ Жалоба І.В., Піддубний І.А. З історії створення та діяльності музеїв на Буковині другої половини XIX ст. – першої половини ХХ ст. // Музейна справа на Житомирщині. Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею. – Житомир, 1995. – 386 с.

З приходом радянської влади всі ці музеї було ліквідовано, і постановою Раднаркому УРСР від 23 листопада 1940 р. їхні ретельно проревізовані фонди лягли в основу новоствореного Чернівецького державного історико-краєзнавчого музею. Його першим директором, після тривалих перевірок органів НКВС та погоджень з партійним керівництвом, було призначено досвідченого музейника І. А. Короновського. Разом з ним працював у музеї П. З. Демент (згодом як літератор друкувався під псевдонімом Вернон Кресс), який став свідком більшовицького терору й відобразив трагедію політичних репресій у своїх книгах⁵⁶.

Після трирічної румунської окупації музей був нещадно пограбований. У квітні 1944 р. за-клад відновив роботу, його директором знову став І. А. Короновський. Першим завданням, яке влада поставила перед ще не сформованим колективом, було створення стаціонарної виставки «Велика Вітчизняна війна». І хоч до побудови експозиції були залучені скеровані партійними органами «радянські спеціалісти», після громадського огляду виставки її визнано такою, що не відповідає вимогам патріотичного виховання трудящих. 7 грудня 1944 р. І. А. Короновського звільнено з роботи і того ж дня на його місце призначено іншу людину. У місячний термін вимагалось «усунути всі недоліки та зауваження», для нагляду над роботою музейників створено спеціальну прийомну комісію з відповідними повноваженнями⁵⁷.

За рішенням Комітету у справах культословітніх установ УРСР у квітні 1945 р. колишня Буковинська митрополича резиденція у Чернівцях (у 2011 р. ансамбль споруд увійшов до Списку світової спадщини ЮНЕСКО) була оголошена

Державним музейним заповідником. Туди ж перенесли експозиції обласного краєзнавчого музею⁵⁸. Просторі корпуси визначної пам'ятки архітектури, відведені під музей, влада використала цілком у дусі доби: замість чотирьох відділів було створено сім, причому лише три з них відтворювали майже тисячолітню історію Буковини, її етнографію та природу, а чотири відділи були присвячені радянському періоду. На той час «радянський стаж» Буковини ледве сягав двох років. Назва відділів теж була відповідною: «Возз'єднання українського народу в єдиній українській соціалістичній державі», «Велика Вітчизняна війна», «Промисловий відділ», «Сільськогосподарський відділ». Експозиція радянського періоду займала 24 зали у двох корпусах музейного заповідника⁵⁹.

Закарпаття увійшло до Української РСР 29 червня 1945 р. Непроста історична доля краю: впродовж кінця XVIII – першої половини ХХ ст. етнічні українські землі Закарпаття входили до складу Австро-Угорської імперії, після її розпаду – до Чехословаччини, напередодні і в роки Другої світової війни були окуповані хортистською Угорщиною⁶⁰. Це наклало свій відбиток і на особливості становлення музейної справи в краї: вона розвивалася в тісних міжнаціональних взаєминах, де були і співпраця, і взаємопоборювання.

Перші кроки у збереженні історичних пам'яток шляхом їх музеєфікації пов'язані на Закарпатті з діяльністю духовенства: ще на початку XIX ст. при Мукачівській греко-католицькій єпархії було засновано єпархіальний архів та бібліотеку, водночас формувалася збірка предметів церковної старовини⁶¹. Збірки старожитностей

⁵⁶ Сандуляк І. Формування та діяльність Чернівецького краєзнавчого музею у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. / І. Сандуляк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології. – 2016. – Т. 2. – С. 328.

⁵⁷ Там само. – С. 329.

⁵⁸ Антонюк-Гаврицук Є. Музей Буковини / Є. Антонюк-Гаврицук. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. С. 22–27.

⁵⁹ Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність. Матеріали наукової конференції, присвячені 145-й річниці заснування Крайового музею в Чернівцях (15 травня 2008 р.) / За ред. І. В. Скільського. – Чернівці: Видавництво «ДрукАрт», 2008. – 296 с.

⁶⁰ Відніянський С.В. Закарпатська Україна, Закарпаття // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2005. – 672 с.

⁶¹ Палинчак В.В. Етапи становлення музейної справи на Закарпатті в першій половині ХХ століття / В. В. Палинчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія». Вип. 1 (32). Ужгород, 2014. – С. 19.

нагромаджувалися при монастирях, громадських товариствах, у приватних маєтках. Основоположником музейної справи на Закарпатті в сучасному її розумінні став видатний громадський діяч, дослідник археології, етнографії та фольклору Тиводар Легоцький (1830–1915). Ще з 1850-х рр. він розпочав формувати у своєму маєтку в Мукачеві колекції стародавніх рукописів і документів, археологічні пам'ятки, нумізматики, витворів народного мистецтва українців, угорців, словаків, що бік-о-бік проживали на теренах Карпат та побережжях ріки Тиси⁶².

З ініціативи Т. Легоцького у 1909 р. в Мукачеві було створене Музейне товариство, метою якого було заснування музею на основі кілька-тисячної збірки артефактів дослідника і колекціонера⁶³. Музей, власне, вже існував при садибі мецената, однак влада ніяк не могла визначитись з наданням закладу відповідного приміщення. Перша світова війна, смерть Т. Легоцького привели до розпорощення збірки, у повоєнні роки ентузіасти доклали чимало зусиль, щоб бодай частково відновити її, і в 1920 р. при підтримці чехословацького уряду, Державного археологічного інституту в Празі було відкрито в Мукачеві Краєзнавчий музей імені Т. Легоцького⁶⁴. В Ужгороді за підтримки властей у 1929 р. було засновано Земський музей, а згодом перейменований на Музей Підкарпатської Русі. Великою популярністю користувався природознавчий музей при Ужгородській гімназії⁶⁵.

Початок 1920-х рр. відзначається піднесенням на закарпатських землях українського національного відродження, головну роль у якому ві-

дігравало Товариство «Просвіта». Уже на його установчому засіданні 9 травня 1920 р. було прийнято рішення створити Руський національний музей, обрано музейну комісію⁶⁶. В умовах бездержавності це був сміливий і визначальний крок провідників закарпатського українства: «відродити національне почуття і свідомість народу, його національну гордість, збудити його думки про славне минуле, незавидне сьогодення та високе й світле майбутнє». Музейна комісія звернулася до населення з проханням виявляти, збирати і передавати для майбутнього музею «всякі твори.., історичні пам'ятки, старовину, книги і видання, що мають наукове і всестороннє вивчення Підкарпатської Русі» з тим, щоб «одвалити тяжке каміння і запори, якими через тисячу літ ворог затикав джерело нашої рідної культури»⁶⁷.

У 1928 р. українська громада Ужгорода завершила будівництво Народного дому «Просвіти», де цілий другий поверх було відведено під музей. Його засновники ставили перед собою амбітні завдання: «Музей повинен стати початком Підкарпатського Національного музею, на взір Національного музею у Львові, то значить типом музею, який зберігає художні предмети цілого краю»⁶⁸. Заклад мав вісім відділів: етнографічний, церковний, природничий, нумізматичний, керамічний, рукописів, фотографій дерев'яної архітектури. Як відзначають дослідники, «це був перший у краї музей, спрямований на утвердження української національної політики пам'яті, на конструювання української національної самосвідомості та ідентичності закарпатських русинів»⁶⁹.

⁶² Качій Ю. З історії музейної справи на Закарпатті / Ю. Качій // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. 1. – Ужгород: Карпати, 1995. – С. 9–15.

⁶³ Малець О. Тиводар Легоцький – засновник першого на Закарпатті Мукачівського історичного музею / О. Малець // Срібна Земля. 1995. – 7 жовтня. – С. 14.

⁶⁴ Палинчак В.В. Етапи становлення музейної справи на Закарпатті в першій половині ХХ століття... – С. 21.

⁶⁵ Панкулич В.В. Історія музейної справи на Закарпатті / В.В. Панкулич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія». – Вип. 22. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. – С. 159–161.

⁶⁶ Стряпко І.О. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939): Монографія / І.О. Стряпко. – Серія «*Studio Regionalistica*» / № 5; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. – С. 146.

⁶⁷ Панкулич В.В. Історія музейної справи на Закарпатті... – С. 41.

⁶⁸ Палинчак В.В. Етапи становлення музейної справи на Закарпатті в першій половині ХХ століття... – С. 22.

⁶⁹ Панкулич В.В. Розвиток музейництва Ужгорода в 1920–1940-х рр. / В. Панкулич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія». – Вип. 1 (32). – Ужгород, 2014. – С. 42.

Радянізація музеїв у Закарпатті, як і в інших областях Західної України, розпочалася передусім з їх ліквідації та ретельного просіювання музейних фондів. 20 червня 1945 р. Народна рада Закарпатської України, яка була створена радянською владою для підготовки акту офіційного входження Закарпаття до складу СРСР, прийняла постанову про створення в Ужгороді на базі ліквідованих музеїв Народного музею Закарпатської України, а його керівником компартійні функціонери призначили колишнього заступника директора Дніпропетровського історичного музею, комісара полку, замполіта військової частини І. Коломійця⁷⁰. У Мукачеві на матеріалах Музею імені Т. Легоцького було відкрито Історико-археологічний музей, довголітнього директора мукачівського музею Й. Янковича, як «буржуазного інтелігента», звільнено, на його місце призначено місцевого русофіла, колишнього радянського підпільника Й. Жупана⁷¹. Тоді ж в Ужгороді на основі націоналізованої Земської картинної галереї було відкрито Закарпатський художній музей. Та вже незабаром влада прийшла до висновку, що трьох музеїв для невеликої за територією Закарпатської області забагато. Постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 1 червня 1946 р. було проведено реорганізацію музейної мережі, музей у Мукачеві ліквідовано, його фонди передано до Ужгорода⁷².

«Реформування» музейної мережі області, перебудова музейних експозицій здійснювалась разом з деформацією всієї гуманітарної сфери відповідно до канонів марксистсько-ленінської ідеології. Як справедливо зауважує дослідник В. Панкулич, «соціалізація» Закарпатського краєзнавчого музею не була власною індивідуальною забаганкою його директора Коломійця. На Ужгород просто було перенесено рідний йому досвід Дніпропетровська зразка 1937–1938 рр., коли в УРСР тривало нищення української культури і зокрема музейної традиції⁷³. Тому, згадує етнолог В. Гошовський, який у сорокових роках працював у музеї, в експозиції «блія дерев’яною

рала XVII ст. мала бути ще фотографія сучасного трактора з плугом, щоби всім була ясна перевага соціалізму над феодалізмом і капіталізмом. Біля дерев’яної колиски мала бути картина художника Розенберга, зображаючи важку долю жінки – тоді, а також фото веселих дітей у дерев’яслах – тепер. І ще повна стіна цитат класиків комуністичної ідеології»⁷⁴.

Ідеологічними штампами, несмаком і вульгаризмом відзначалися не лише експозиційні матеріали, але й оформлення музеїного інтер’єру. Як згадує той же В. Гошовський, зал історичного відділу був «прикрашений» галересю портретів вождів і метровим фанерним зображенням ордена Перемоги. У центрі залу стояла виборча кабінка, яка мала нагадувати відвідувачам про перші на Закарпатті радянські вибори 1946 р. Зали музею постійно поповнювалися експонатами про «возз’єднання українських земель», досягнення «соціалістичного будівництва», товарами місцевої промисловості. Причому, коли поступали в музей нові швейні і трикотажні вироби, то старі по акту списувались і загадково зникали. Зникали і справжні музеїні цінності: так, під час передачі в краєзнавчий музей експонатів, успадкованих від колишнього Етнографічного музею, чимало унікальних колекцій зникли і до музею вже не повернулися ніколи. Музейники намагалися врятувати, зберегти експонати, над якими нависла загроза знищення. Так було, наприклад, з унікальною колекцією із трьохсот писанок, які партійні ідеологи розцінили як «предмети релігійної пропаганди». Сподіваючись найгіршого, наукові співробітники В. Гошовський та М. Поратунський розробили і заповнили спеціальні бланки для інвентаризації і наукового опису писанок і сфотографували кожен експонат з різних боків⁷⁵.

Громадськість міста добивалася від влади рішення про розташування музею у залах Ужгородського замку, перетворення всієї Замкової гори в історичне музейне містечко. Особливо на-полегливо відстоював цю ідею новий директор

⁷⁰ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф. 1555, оп. 2, спр. 47, арк. 26–29.

⁷¹ ДАЗО, ф. Р-177, оп.1, спр.52, арк. 1.

⁷² Філіп Л. З історії Закарпатського краєзнавчого музею / Л. Філіп // Наукові записки Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. 9–10. – Ужгород, 2010. – С. 10–25.

⁷³ Панкулич В.В. Розвиток музейництва Ужгорода в 1920–1940-х рр... – С. 46.

⁷⁴ Гошовський В. Були колись літа... / Володимир Гошовський // Тиса. – 1992. – № 1–2. – С. 71.

⁷⁵ Там само. – С. 46.

музею і автор першого путівника, колишній перший заступник голови Народної ради Закарпатської України, активний збирач предметів культурної спадщини Петро Сова. Як зазначає дослідник, він невідступно боровся з обласною владою, звертався до уряду, відомих діячів культури, щоб музей переселити у замкову будівлю⁷⁶. І лише в 1948 р. музейний заклад отримав приміщення на Замковій горі. Однак це не вплинуло на сам зміст його роботи. Партийна влада створила при музеї науково-методичну раду, її керівником назначила заступника завідуючого відділом пропаганди обкуму партії М. Назаренка, тож рада виконувала скоріше цензорські, аніж наукові функції.

Основні тенденції розвитку музейної справи в вказаній період були характерними і для всіх західноукраїнських земель, які увійшли до складу УРСР у довоєнний та повоєнний періоди. Наштовхнувшись на спротив національно свідомих сил форсованому впровадженню ідеологічних догм, влада вдалась до широкомасштабних репресивних заходів, що були невідкладною складовою тоталітарної системи. Трагічні події в західноукраїнських областях, наслідки яких тривалий час приховувалися від суспільства, проявилися у ліквідації приватних збірок та благодійної підтримки музейних закладів, націоналізації чи знищенні музейних колекцій і їх змістової цілісності, «перепрофілюванні» музейних закладів чи ліквідації багатьох із них, встановленні повного ідеологічного контролю над музеями.

Дослідження музейної справи на західноукраїнських землях у 1939–1950-х рр. в умовах формування тоталітарного режиму доводить, що місце і роль музеїв зводились до стандартних політико-просвітніх закладів. Державна політика, як власне на всій території України, спрямовувалась на перетворення музейної галузі в

ідеологічну зброю, політичний інструмент, за допомогою якого влада намагалася формувати світогляд людей. Професійний погляд на музей, як на специфічний заклад з багатофункціональним механізмом, цілеспрямовано деформувався політико-ідеологічними підходами до музейної галузі, що привело до її занепаду. Повністю ігнорувались неодмінні риси музею: науково-дослідницька робота, комплектування фондів матеріалами усіх історичних епох. Головною для висвітлення була історико-революційна тематика з відображенням провідної ролі пролетаріату та марксистської партії у класовій боротьбі, успіхів соціалістичного будівництва, формуванням нової спільноти – радянського народу. Дії влади деформували основний зміст музею як науково-просвітницької установи, нівелювали його науково-дослідний потенціал, із музейних фондів вилучалися унікальні пам'ятки національної історико-культурної спадщини, у експозиційній роботі запанував схематизм і вульгарний соціологізм.

Спроби фахівців-музейників протистояти деформаціям у галузі завершувалися відстороненням їх від улюбленої справи, тюремним ув'язненням, сибірською катогою та іншими формами репресій аж до розстрілів. Зазнав суттєвих змін сам тип музеїнка, який уже наприкінці 1950-х рр. стає функціонером, що працює за заданою пропагандистською схемою. Нівелювання професійного і наукового рівня співробітників музеїв відбувалося на фоні декларованих успіхів суспільства у «всіх галузях народного господарства», у тому числі й у сфері культури. Внаслідок цих процесів значно скоротився кадровий потенціал у музейництві, упав престиж професії музейного працівника, музей перетворювався в ідеологічний інструмент тоталітарної системи.

References

Antoniuk-Havryschuk Ye. Muzei Bukovyny / Ye. Antoniuk-Havryschuk. Chernivtsi: Vydavnychij dim «Bukrek», 2007. 192 s.

Arsenych P. Z istorii muzeiv Halychyny // Nakovi zapysky Kraieznachoho muzeiu. Vypusk 1. Ivano-Frankiv'sk: Svit, 1993. 312 s.

Bilyns'kyj S. Slovo nad hrobom blazhennoi pam'iaty Volodymyra Kobryns'koho // Pam'iatky Ukrayiny: istoriia ta kul'tura. 1998. № 1. S. 97.

Bojchuk Z. Budivnychij muzejnoi spravy Prykarpattia // Zakhidnyj kur'ier. URL: <http://kurier-if.info/budivnichij-muzejno%d1%97-spravi-prikarpattia/>

Bondarenko H. Muzejne budivnytstvo Volyns'koi oblasti vid 1939 r.: istoryko-kraieznachyj aspekt / H. Bondarenko // Volyns'kyj muzej. Istorija i suchasnist'. Naukovyj zbirnyk. Vyp. 3. Luts'k, 2004. S. 14 –20.

⁷⁶ Панкулич В. В. Розвиток музейництва Ужгорода в 1920–1940-х рр... – С. 47–48.

Bukovyna: istorychnyj narys / Red. kol. S. S. Kostyshyn, V. M. Botushans'kyj, O. V. Dobrzhans'kyj, Yu. I. Makar, O. M. Masan, L. P. Mykhajlyna. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 1998. 416 s.

Bulyha O. Muzejna sprava u Rivnomu. Pohliad u mynule, suchasne i perspektyvu / O. Bulyha // Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznachoho muzeiu. Rivne, 2006. Vyp. 4. S. 9–10.

Bukhalo H. Muzej barona Fedora Shtejnhelia. // Naukovi zapysky Rivnens'koho oblasnoho kraieznachoho muzeiu. Rivne, 1996. Vyp. 1. S. 11–16.

Veremchuk M. Istoriiko-kul'turna spadschyna Volodymyra-Volyns'koho / M. Veremchuk. Luts'k: «Nad-styria», 2010. 100 s.

Vyshnivets' // Mandrivka Ukrainoiu. URL: <http://www.travelua.tsom.ua/ternopilshhina/zbarazkij/vishnivets.html>

Volynets' N. Ternopil's'kyj oblasnyj kraieznachyj muzej u personaliakh // Rol' muzeiv u kul'turnomu prostori Ukrayiny j svitu: stan, problemy, perspektyvy rozvityku muzejnoi haluzi. Zbirnyk materialiv zahal'noukrains'koi naukovoi konferentsii z problem muzeieznavstva. Dnipropetrovs'k: ARTPRES, 2009. S. 189–192.

Vidnians'kyj S.V. Zakarpats'ka Ukraina, Zakarpattia // Entsyklopediya istorii Ukrayiny: T. 3: E-J / Red-kol.: V. A. Smolij (holova) ta in. NAN Ukrayiny. Instytut istorii Ukrayiny. K.: Vydavnytstvo «Naukova dumka», 2005. 672 s.

Hajdukevych Ya. Muzejna sprava na Ternopil'schyni // Ternopil's'kyj entsyklopedichnyj slovnyk: u 4-kh t. Ternopil': Vydavnycho-polihrafichnyj kombinat «Zbruch», 2005. T. 2. 706 s.

Hajdukevych Ya. Stefaniia Sadovs'ka / Ya. Hajdukevych // Naukovi zapysky / Ternopil's'kyj oblasnyj kraieznachyj muzej. Ternopil', 2003. Vyp. 3. S. 14–29.

Hereta I. Jordans'ki snihy: Tspomyn pro Stefaniu Sadovs'ku / I. Hereta // Ternopil'. 1995. № 4. S. 66–68.

Hoshovs'kyj V. Buly kolys' lita... / Volodymyr Hoshovs'kyj // Tysa. 1992. № 1–2. S. 71.

Humen Yu. Ye., Tsal' A. Z. Ternopil's'kyj oblasnyj kraieznachyj muzej u dokumentakh Derzhavnoho arkhivu Ternopil's'koi oblasti / Yu. Ye. Humen, A. Z. Tsal' // Arkhivy Ukrayiny. 2013. № 5. S. 122–129.

Derzhavnyj arkhiv Zakarpats'koi oblasti (dali – DAZO), f. 1555, op. 2. spr. 47, 35 ark.

Didukh L. Mykola Biliashivs'kyj i rozvytok mistsevykh muzeiv v Ukrayini (kinets' KhIKh – pochatok KhKh st.) // URL: <http://history.ukma.edu.ua/dotss/journals/naukovi-zapysky/52/didukh.pdf>

Dutchak O. Muzejnytstvo iak skladova turystycno-kraieznachoho rukhu v Halychyni 30-kh rr. KhIKh st. – 30-kh rr. KhKh st.: istoriohrafia // Visnyk

Prykarpats'koho natsional'noho universytetu im. V. Stefanyka. Istoryia. Vyp. 21. 2012. S. 136–143.

Entsyklopedia Ukrainoznavstva: Slovnykova chastyyna / Hol. red. V. Kubijo-vych; Naukove tovarystvo im. Shevchenka u L'vovi. Paryzh – N'iu-Jork: Molode zhyytia, 1980. T. 9. Repryntne vidtvorennya vydania 1955–1984 rr. T. 9. L'viv, 2000. S. 3200–3600.

Zhaloba I. V., Piddubnyj I. A. Z istorii stvorennia ta dijal'nosti muzeiv na Bukovyni druhoi polovyny KhIKh st. – pershoi polovyny KhKh st. // Muzejna sprava na Zhytomyrschyni. Materialy ta tezy naukovoi konferentsii do 130-richchia Zhytomyrs'koho kraieznachoho muzeiu. Zhytomyr, 1995. 386 s.

Kachij Yu. Z istorii muzejnoi spravy na Zakarpatti / Yu. Kachij // Naukovyj zbirnyk Zakarpats'koho kraieznachoho muzeiu. Vyp. 1. Uzhhorod: Karpaty, 1995. S. 9–15.

Krajnij I. Skarb ottsia Kobryns'koho // Ukraina moloda. 2006. 27 travnia.

Kobryns'ka M. Ukrains'kyj narodnyj muzej «Hutul'schyna» imeni o. Josafata Kobryns'koho v Kolomyi // «Nad Prutom u luzi...». Kolomyia v spoha-dakh. Toronto, 1962. 292 s.

Kobryns'kyj V. Spomyny hutsul's'koho muzejnyka // Pam'iatky Ukrayiny: istoriia i kul'tura. 1998. № 1. S. 84–89.

Kul'turne budivnytstvo v Ukrains'kij RSR [Tekst] : zbirnyk dokumentiv v 2 t. K.: Polityvdav URSR, 1959–1961. T. 1: Najvazhlyvishi rishennia komunis-tychnoi partii i radians'koho uriadu 1917–1959 rr.: 1917 – cherven' 1941 rr. / pid red. O. I. Yevsieieva. 1959. 884 s.

Kushpetiuk O. Starozhytnosti muzeiv Volyns'koi hubernii na vystavkakh mistsevoho ta zahal'noro-sijs'koho rivnia / Olena Kushpetiuk // Eminak. K.; Mykolaiv, 2016. № 3 (15). S. 98–102.

Malets' O. Tyvodor Lehots'kyj – zasnovnyk per-shoho na Zakarpatti Mukachivs'koho istorychnoho muzeiu/O. Malets' // Sribna Zemlia. 1995. 7 zhovtnia. S. 14.

Maslaj H. Istoryia Volodymyra-Volyns'koho v kraieznachij osvitit // Mynule i suchasne Volyni i Polissia: Volodymyr-Volyns'kyj v istorii Ukrayiny i Volyni Naukovyj zbirnyk. Vyp. 14. Luts'k, 2004. S. 462–465.

Moroz V. Stefaniia Sadovs'ka, ternopil's'ka liudyna-lehenda // Misto. Ternopillia. Ukraina. Svit. URL: <http://www.gazeta-misto.te.ua/vidomyj-krajeznavets-stefaniia-sadovska-zberehla-staryj-ternopil-dlia-naschadkiv/>

Obolonchyk N. Kremenets'kyj kraieznachyj muzej // Muzei Ternopil'schyny. Zb. prats' Ternopil's'koho oseredku Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Ternopil': TzVO Ternohraf, 2013. T. 8. S. 340–341.

Oshurkevych O. Z istorii Volyns'koho kraieznavchoho muzeiu / O. Oshurkevych // Volyns'kyj muzej: istoriia i suchasnist'. Tezy i materialy naukovo-praktynchoi konferentsii, prysviachenoi 65-richchju Volyns'koho kraieznavchoho muzeiu ta 45-richchju Kolodiazhnens'koho literaturno-memorial'noho muzeiu Lesi Ukrainky. 16–17 chervnia 1994 r., m. Luts'k / Volyns'ke oblasne upravlinnia kul'tury, Volyns'kyj kraieznavchyj muzej. Luts'k, 1998. S. 5–7.

Palynchak V. V. Etapy stanovlennia muzejnoi spravy na Zakarpatti v pershiy polovyni KhKh stolittia / V. V. Palynchak // Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriia «Istoriia». Vyp. 1 (32). Uzhhorod, 2014. S. 18–24.

Pankulych V. V. Istoriia muzejnoi spravy na Zakarpatti / V. V. Pankulych // Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriia «Istoriia». – Vyp. 22. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla», 2009. S. 159–161.

Pankulych V. V. Rozvytok muzejnytstva Uzhhoroda v 1920–1940-kh rr. / V. Pankulych // Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriia «Istoriia». – Vyp. 1 (32). Uzhhorod, 2014. S. 40–50.

Pan'kiv M. Namitky z istorii Ivano-Frankivs'koho kraieznavchoho muzeiu / M. Pan'kiv. // Naukovi zapysky Kraieznavchoho muzeiu. Ivano-Frankivs'k: Misto NV, 2001. Vyp. 5–6. S. 223–231.

Piskova E. M. Bukovyns'kyj krajovyj muzej // Entsiklopediia istorii Ukrainy: T. 1. / Redkol.: V. A. Smolij (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: Vyadvnytstvo: «Naukova dumka», 2009. S. 398.

Reinent O. P., Yanyshyn B. M. Ukraina v period Pershoi svitovoi vijny. Istoriohrafichnyj analiz // Ukrains'kyj istorichnyj zhurnal. 2004. № 4. S. 3–31.

Rybalko O. V poloni systemy. Volodymyr Kobryns'kyj ta joho muzej u 1945–1952 rokakh // Pam'iatky Ukrainy: istoriia ta kul'tura. 1998. № 1. S. 90–96.

Riabchikova F. Muzejnytstvo na zakhidnoukrains'kykh etnichnykh zemliakh u 1939–1941 rr. / F. Riabchikova // Volyns'kyj muzejnyj visnyk: muzei, doslidzhennia ta zberezhennia pam'iatok kul'turnoi spadschyny zakhidnoukrains'kykh etnichnykh zemel': nauk. zb. Luts'k, 2012. Vyp. 4. S. 12–20.

Savak B. Sadovs'ka Stefanija Stefanivna – kraieznavets', muzeieznavets', heohraf / B. Savak // Kraieznavtsi Ternopil'schyny: biohrafichnyj dovidnyk. Denysiv, 2003. S. 55–56.

Sanduliak I. Formuvannia ta dijal'nist' Chernivets'koho kraieznavchoho muzeiu u druhij polovyni KhKh – na pochatku KhKhI st. / I. Sanduliak // Pytannia starodavn'oї ta seredn'ovichnoi istorii, arkheolohii i etnolohii. 2016. T. 2. S. 322–356.

Senina T. Z istorii stvorennia literaturno-memorial'noho muzeiu Yuliusha Slovats'koho v m. Krementsi [Elektronnyj resurs] // Muzej Yuliusha Slovats'koho. – Rezhym dostupu: <http://mjsk.te.ua/uk/muzej>

Serkhovets' L., Trofimuk T. Vidnovlennia dijal'nosti Volyns'koho kraieznavchoho muzeiu u pisliavoiennyj period (za materialamy hazety «Radians'ka Volyn'») / T. Trofimuk, L. Serkhovets' // Volyns'kyj muzej. Istoriia i suchasnist'. Naukovyj zbirnyk. Vypusk 5. Luts'k, 2014. S. 204–205.

Striapko I. O. Tovarystvo «Prosvita» v hromads'ko-politychnomu ta kul'turnomu zhytti Zakarpattia (1920–1939): Monohrafia / I. O. Striapko. – Seriia «Studio Regionalistitsa» / № 5; NDI politychnoi rehionalistyky; DVNZ «Uzhhorods'kyj natsional'nyj universytet». Uzhhorod: Informatsiyno-vydavnychij tsentr ZIPPO, 2012. 328 s.

Suchasnyj muzej. Naukova j ekspozycijna dijal'nist'. Materialy naukovoi konferentsii, prysviachenoi 145-ri chichnytsi zasnuvannya Krajobrazu muzeiu v Chernivtsiakh (15 travnia 2008 r.) / Za red. I. V. Skil's'koho. Chernivtsi: Vydavnytstvo «DrukArt», 2008. 296 s.

Tkachuk Ya. Muzejnyk iz Kolomyi [Elektronnyj resurs] // Natsional'nyj muzej narodnoho mystetstva Hutsul'schyny ta Prykarpattia. – Rezhym dostupu: <http://hutsul.museum/museum/artists/Volodymyr-Kobrynsky-muzeum>

Fedorova L. D. Kolomyjs'kyj muzej narodnoho mystetstva Hutsul'schyny ta Pokuttia imeni ottsia Jossafata Kobryns'koho // Entsiklopediia istorii Ukrainy: T. 4. / Redkol.: V. A. Smolij (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: Vyadvnytstvo: «Naukova dumka», 2007. S. 458–459.

Chernykhivs'kyj H. Kremenets'kyj kraieznavchyj muzej / H. Chernykhivs'kyj. Kremenets': Papirus, 2005. 70 s.

Filip L. Z istorii Zakarpats'koho kraieznavchoho muzeiu / L. Filip // Naukovi zapysky Zakarpats'koho kraieznavchoho muzeiu. Vyp. 9–10. Uzhhorod, 2010. S. 10–25.

Chmelyk I. Muzei Prykarpattia ta ikh rol' u navchal'no-vykhovniy ta naukoviy dijal'nosti students'koi molodi // Hirs'ka shkola Ukrains'kykh Karpat. DZNV «Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet im. V. Stepanyka». 2015, № 12–13. – S. 269–278.

Yanenko A. Muzei Zakhidnoi Ukrainy i perspektivy arkheolohichnykh doslidzhen' rehionu v 1945–1946 rr. // Materialy z doslidzhennia arkheolohii Prykarpattia i Volyni / Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy. Vyp. 17. – L'viv, 2013. S. 295–300.